

Α. ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

Παλιάμπελα Κολινδρού. Ένας νέος νεολιθικός οικισμός

Ο προϊστορικός οικισμός στα Παλιάμπελα του Κολινδρού αντιπροσωπεύει μια πρώιμη αγροτική εγκατάσταση της 7^{ης} και της 6^{ης} χιλιετίας π.Χ. Την εποχή αυτή, στην Βόρεια Ελλάδα και ειδικά στη Θεσσαλία και λιγότερο στην Κεντρική Μακεδονία διαμορφώνονται πολλοί οικισμοί με ανάλογα χαρακτηριστικά, δηλαδή, μόνιμη εγκατάσταση, πολεοδομική διαμόρφωση, πολύπλοκο υλικό πολιτισμό και αγροτική οικονομία. Συχνά διαμορφώνονται σε γηλόφους (τούμπες ή μαγούλες) και αποτελούν σημεία αναφοράς στο νεολιθικό τοπίο. Άλλοτε παραμένουν επίπεδοι και εκτεταμένοι, και προσδιορίζονται από βαθιές τάφρους, σκαμμένες στην περίμετρο του οικισμού μέσα στο φυσικό έδαφος ή το βράχο. Η αρχαιολογική έρευνα προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τους νεολιθικούς οικισμούς της περιοχής, και να τους εντάξει στο ευρύτερο πλαίσιο της Νεολιθικής της νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Η ανασκαφική έρευνα στον οικισμό άρχισε το 1999 με ένα κοινό πρόγραμμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πανεπιστημίου του Sheffield της Μεγάλης Βρετανίας. Οι πρώτες εργασίες είχαν χαρακτήρα αναγνωριστικό και στράφηκαν κυρίως στη γεωφυσική διασκόπηση του αρχαιολογικού χώρου και στην συστηματική περισυλλογή επιφανειακών ευρημάτων. Η γεωφυσική διασκόπηση είναι φυσική μέθοδος που επιτρέπει τον εντοπισμό των θαμμένων αρχιτεκτονικών στοιχείων και προσφέρει στον ανασκαφέα μια εικόνα της μορφής και της διάταξης του οικισμού. Οι προκαταρκτικές έρευνες επέτρεψαν τον καλύτερο σχεδιασμό της ανασκαφικής έρευνας που ακολούθησε.

Ήδη με βάση τις προκαταρκτικές έρευνες έγινε φανερό ότι ο οικισμός καταλάμβανε μεγάλη έκταση (περίπου 50-60 στρέμματα) στο τέλος της 7^{ης} και στη διάρκεια της 6^{ης} χιλιετίας, ενώ με το πέρασμα στην 5^η χιλιετία ο οικισμός συρρικνώθηκε στο ψηλότερο σημείο του φυσικού αναγλύφου και απέκτησε κυκλική μορφή που ορίζεται με σύστημα δύο λίθινων περιβόλων. Με τη μορφή αυτή ο οικισμός κατοικείται μέχρι τα μέσα της 5^{ης} χιλιετίας. Στη συνέχεια, ο οικισμός εγκαταλείπεται για άγνωστους ακόμη λόγους. Ένα μικρό επεισόδιο χρήσης συνδέεται με τους τελευταίους αιώνες της 2^{ης} χιλιετίας, ενώ κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο ο λόφος των Παλιαμπέλων χρησιμοποιείται ως νεκροταφείο. Λάκκοι απορριμματικοί και αποθηκευτικοί συνοδεύουν τη φάση αυτή.

Η έρευνα ενός προϊστορικού οικισμού δεν περιορίζεται στην εύρεση των αρχιτεκτονικών λειψάνων και των κινητών ευρημάτων (αγγείων, ειδωλίων, εργαλείων, κλπ). Η περισυλλογή πληροφοριών που σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων αποτελεί κεντρικό στόχο μιας σύγχρονης εντατικής αρχαιολογικής ανασκαφής. Για το σκοπό αυτό η έρευνα στα Παλιάμπελα έχει χαρακτήρα διεπιστημονικό και απασχολεί μεγάλο αριθμό ειδικών επιστημόνων που συλλέγουν πληροφορίες για το γεωλογικό περιβάλλον και τις μεταβολές του τοπίου, την σύσταση και την προέλευση των αρχαιολογικών στρωμάτων, την αρχαία βλάστηση, την αρχαία πανίδα, τα φυτά που οι νεολιθικοί άνθρωποι καλλιεργούσαν, την χημική ανάλυση οργανικών καταλοίπων της τροφής. Η ίδια η διεξαγωγή της ανασκαφής απαιτεί εξαιρετικά μεθοδική και προσεκτική εργασία, η οποία γίνεται από επιστημονικό προσωπικό με τη χρήση ιδιαίτερα εντατικών τεχνικών. Όλα τα στρώματα που ερευνούνται κοσκινίζονται στη διάρκεια της ανασκαφής με προσοχή και συλλέγονται όλα τα ευρήματα, φυσικά ή ανθρωπογενή, με μέγεθος ακόμη και κλάσματος του χιλιοστού. Σημαντικό μέρος των στρωμάτων κοσκινίζεται με νερό, για τη συγκέντρωση και του παραμικρού ίχνους άνθρακα, που όπως είναι γνωστόν επιπλέει.

Η ψηφιακή τεχνολογία παίζει κεντρικό ρόλο στο πρόγραμμα των Παλιαμπέλων. Οι πληροφορίες μεταφέρονται σε ψηφιακή βάση, που επιτρέπει στους ερευνητές την σύνδεση των διαφορετικών δεδομένων μεταξύ τους, ώστε να είναι διαθέσιμη η πληρέστερη δυνατή ανασκαφική εικόνα. Η ψηφιακή αρχειοθέτηση γίνεται στη διάρκεια της ανασκαφής. Ψηφιακή επίσης είναι και η τοπογραφική αποτύπωση όλων των αρχιτεκτονικών ευρημάτων. Όλα τα ευρήματα αποτυπώνονται με τη χρήση ψηφιακής φωτογραμμετρίας στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές της ανασκαφής.

Οι πληροφορίες αυτές θα επιτρέψουν στους ερευνητές να συμπληρώσουν, όσο είναι δυνατό, το μωσαϊκό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον συγκεκριμένο αυτό χώρο. Η κατανόηση αυτού του είδους και των χαρακτηριστικών της νεολιθικής ζωής στον οικισμό θα φωτίσει τόσο τα στοιχεία της κοινωνικής ζωής και οργάνωσης των κατοίκων, όπως π.χ. το ρόλο της πυρηνικής ομάδας (οικογένειας, νοικοκυριού κλπ), το ρόλο της αμοιβαιότητας και της αναδιανομής στις κοινωνικές δοσοληψίες, όσο και τα στοιχεία της κοινωνικής ταυτότητας των κατοίκων, όπως το κοινωνικό φύλο, η εθνοτική / πολιτισμική του ταυτότητα, κ.ά. Θα φωτίσει επίσης τις οικονομικές και παραγωγικές δραστηριότητες.

Τα ευρήματα της ανασκαφής είναι πολλά. Στην αρχιτεκτονική, το κύριο εύρημα είναι οι μεγάλες κατασκευές που έχουν οριοθετικό ρόλο. Στην Αρχαιότερη και Μέση νεολιθική (6.100–5.300 π.Χ. περίπου) οι κατασκευές αυτές είναι συστήματα βαθιών τάφρων που περικλείουν τμήματα του οικισμού. Οι τάφροι είναι σκαμμένες στο φυσικό βράχο και έχουν βάθος που φτάνει τα 3 μέτρα. Η

διάταξη και η έκτασή τους δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί με ακρίβεια από την ανασκαφική έρευνα. Στην Νεότερη Νεολιθική, οι τάφροι έχουν γεμίσει με χώμα και πέτρες και αντικαθίστανται από συστήματα λίθινων περιβόλων. Δύο τέτοιοι παράλληλοι περίβολοι που έκλειναν το κεντρικό μέρος του οικισμού έχουν εντοπιστεί από την ανασκαφή (εικόνα 1).

Ο ρόλος των τάφρων και των περιβόλων που τις αντικατέστησαν δεν έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια. Οπωσδήποτε η παρουσία τους δηλώνει την φροντίδα των κατοίκων να ορίσουν και ίσως να προστατέψουν τα όρια ολόκληρου του οικισμού τους ή και κάποιου τμήματός του, με αρκετό κόπο, καθώς οι κατασκευές αυτές ήταν μεγάλης κλίμακας και απαιτούσαν σημαντική επένδυση εργασίας και χρόνου για να κατασκευαστούν. Πάντως ανάλογες πρακτικές συναντώνται σε πολλούς νεολιθικούς οικισμούς, τόσο της Ελλάδας όσο και της ΝΑ και της Κεντρικής Ευρώπης, πράγμα που δηλώνει ότι ανεξάρτητα από τον ειδικό ρόλο των τάφρων και των περιβόλων, η πρακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη.

Στο εσωτερικό των περιβόλων και των τάφρων αναπτύσσεται ο καθεαυτός οικισμός. Η ανασκαφή μέχρι τώρα έχει εντοπίσει σημαντικά στοιχεία που συνδέονται με την οίκηση και τα οικήματα. Σε πολλές περιοχές του οικισμού εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν λιθόστρωτα, από ποταμίσιες κροκάλες μεσαίου μεγέθους, που φαίνεται ότι συνδέονταν με τα οικήματα. Τα λιθόστρωτα πρέπει να αντιπροσώπευαν ανοικτές αυλές, που σύμφωνα με τις ενδείξεις, δεν ήταν εντελώς ελεύθερες, αλλά περικλείονταν από χαμηλούς τοίχους. Τα ίδια τα οικήματα είχαν λιθόχτιστες βάσεις, και η ανωδομή τους θα έπρεπε να ήταν από πηλό, που δεν έχει σωθεί. Τα δάπεδα ήταν από απλό πατητό πηλόχωμα, ενώ σε μια περίπτωση ένας οικιακός φούρνος έχει σωθεί (εικόνα 2).

Από τα αντικείμενα που οι νεολιθικοί άνθρωποι χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή του ζωή, η κεραμική έχει εξέχοντα ρόλο. Μεγάλος αριθμός κεραμικών αγγείων έχει συλλεχθεί από την ανασκαφή, ώστε να είμαστε σε θέση να ανασυνθέσουμε το ρεπερτόριο των σχημάτων και το είδος των αγγείων που οι νεολιθικοί άνθρωποι χρησιμοποιούσαν στα Παλιάμπελα. Τα αγγεία είναι χειροποίητα. Υπάρχουν αγγεία μαγειρικά, αγγεία αποθήκευσης (εικόνα 3) και αγγεία προσφοράς και σερβιρίσματος της τροφής (εικόνες 4, 5). Με ειδικές λεπτομερείς εργαστηριακές αναλύσεις είναι επίσης δυνατόν να ανασυντεθεί ο τρόπος με τον οποίο οι κάτοικοι κατασκεύαζαν τα αγγεία τους, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο τα χρησιμοποιούσαν και τα πετούσαν, όταν δεν ήταν χρήσιμα πια. Έτσι πλησιάζουμε περισσότερο τον στόχο της ανασκαφής που είναι η ανασύνθεση της καθημερινής ζωής και των καθημερινών πρακτικών αυτής της προϊστορικής αγροτικής κοινωνίας. Όπως συμβαίνει με την προϊστορική κεραμική, όλα τα αγγεία έχουν χαρακτηριστική μορφή και συχνή διακόσμηση, που μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε την ηλικία τους, πότε δηλαδή κατασκευάστηκαν και κατ' επέκταση να

χρονολογήσουμε και τη διάρκεια της ζωής του οικισμού. Επιπλέον, καθώς η διακόσμηση και η επεξεργασία της κεραμικής θεωρείται ότι περιέχει στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας των ανθρώπων που κατασκεύασαν και χρησιμοποίησαν τα αγγεία, μας δίνεται η ευκαιρία να αντιληφθούμε καλύτερα τη θέση του συγκεκριμένου πληθυσμού μέσα στον ευρύτερο πολιτισμικό χάρτη της περιοχής.

Άλλα αντικείμενα που οι άνθρωποι του νεολιθικού οικισμού κατασκεύαζαν από πηλό είναι τα ειδώλια και τα σφονδύλια. Έχουν βρεθεί έως τώρα αρκετά ζωόμορφα αλλά και ανθρωπόμορφα πήλινα ειδώλια που αναπαριστούν ανδρικές και γυναικείες μορφές (εικόνες 6, 7). Είναι δύσκολο να εξηγήσουμε με βεβαιότητα τη χρήση τους - παλιότερα θεωρούνταν ότι είχαν αποκλειστικά λατρευτικό χαρακτήρα - αλλά φαίνεται ότι αυτά τα αντικείμενα συνδέονται με τις αντιλήψεις και τις ιδέες των ανθρώπων για τη ζωή τους, το φυσικό και το κοινωνικό τους περιβάλλον. Τα πήλινα σφονδύλια (εικόνα 8) από την άλλη σχετίζονται με δραστηριότητες επεξεργασίας του μαλλιού και παραγωγής υφασμάτων. Το τελευταίο είναι επίσης γνωστό από τα πήλινα και λίθινα υφαντικά βάρη που έχουν βρεθεί στην ανασκαφή του οικισμού. Ακόμα για διάφορες καθημερινές εργασίες οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν εργαλεία που κατασκεύαζαν από σκληρούς λίθους (πελέκεις, λεπίδες **εικόνα 9**) και από οστό (βελόνες, **εικόνα 10**). Δύο πιο σπάνια ευρήματα από την ανασκαφή του οικισμού των Παλιαμπέλων είναι μια πήλινη σφραγίδα και ένα χρυσό κόσμημα (περίαπτο, **εικόνα 11**).

Η συστηματική συλλογή και μελέτη των οστών των ζώων, των καμμένων σπόρων και των οστρακοειδών (οστρέων) μας αποκαλύπτει ότι η διατροφή των κατοίκων του νεολιθικού οικισμού βασιζόταν κυρίως στην αγροτική οικονομία και στην κτηνοτροφία. Το σιτάρι, το κριθάρι, οι φακές και το ρόβι αποτελούσαν τα βασικά γεωργικά τους προϊόντα ενώ φαίνεται ότι η διατροφή τους συμπληρώνονταν και με κάποια άγρια είδη φυρών που συλλέγαν, όπως το σταφύλι. Επιπλέον οι σπόροι των ζιζανίων που έχουν βρεθεί στην ανασκαφή δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τις τεχνικές καλλιέργειας της γης. Πολλές από τις τεχνικές που αναγνωρίζονται (π.χ. η αμειψισπορά) έχουν κοινά στοιχεία με τις αγροτικές πρακτικές που χρησιμοποιούνταν μέχρι πρόσφατα στη μη μηχανοποιημένη και μη χημική γεωργία. Επίσης οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού των Παλιαμπέλων εκτρέφανε ήμερα είδη όπως βοειδή, πρόβατα, κατσίκια και γουρούνια, κυρίως για το κρέας τους παρά για τα δευτερογενή τους προϊόντα (μαλλί, γάλα). Είναι σημαντικό ότι η διατροφή τους συμπληρώνονταν από άγρια είδη, κυρίως αγριογούρουνα, ζαρκάδια, ελάφια και άγρια βόδια. Στην ανασκαφή συλλέγονται εντυπωσιακά μεγάλες ποσότητες οστρέων γεγονός που μαρτυρεί ότι είχαν σημαντική συμβολή στην καθημερινή διατροφή αλλά και ότι η απόσταση από τη θάλασσα θα πρέπει να ήταν σημαντικά μικρότερη απ' ό,τι σήμερα παρά το γεγονός ότι η κατανάλωση ψαριών φαίνεται εξαιρετικά μικρή.